

VZTAH OSMANSKÉ VLÁDY K ORTHODOXNÍ CÍRKVI SINAJSKÉ VE SVĚTLE TURECKÝCH LISTIN

Zdenka Veselá, Praha

Na jihu Sinajského poloostrova, v hlubokém údolí pod Mojžíšovou horou (Šebel Múzá) založil císař Justinián v r. 528 klášter s chrámem zasvěceným sv. Kateřině. Mohutná pevnostní stavba se stala na dlouhá staletí významným centrem křesťanského kultu i osvěty. Již ve druhém století své existence se však klášterní území ocitlo pod správou muslimů. Klášter sv. Kateřiny stal jednou z prvních křesťanských institucí přijatých pod ochrannou ruku proroka Muhammada.

I kdybychom pochybovali o autentičnosti Prorokových ochranných listů a také ochranných listů vydaných jeho právními štýly a nástupci - jejich turecké překlady jsou pečlivě opatřovány v tresorech kláštera -, tedy staroučlost ochranného statutu kláštera se obráží i v řadě ochranných listů vydaných postupně téměř všemi vládci Egypta, ať už to byli Fátimovští chalífové, ajjúbovští, mamlučtí sultáni či sultáni osmanští. Všichni se odvíjejí na smlouvu s Prorokem (cuħde-yi ģerife-yi nebeviye). Z tohoto postavení chráněnce vyplývala všechna ostatní práva i privilegia, kterým se klášter sám a celá sinajská církev těšily.

Již v IX. stol. získal představený kláštera (higumén) titul arcibiskupa a posléze na konci XVI. stol. (1575) se klášter sv. Kateřiny se všemi svými odbočkami stal samostatnou církví. Význam této samostatnosti byl podtržen hlavně tou skutečností, že v osmanské říši bylo veškeré obyvatelstvo organizováno podle náboženské příslušnosti a tak také zasazováno do mozaiky osmanské společnosti.

Zmíněný ochranný statut umožňoval klášteru mimo jiné nejen držení a vlastnění, ale i získávání majetků. A tak se stalo, že při dobytí Egypta sultánem Selimem I. (1517) se pod osmanskou ochranu dostala už mohutná hospodářská a společenská jednotka, jejíž majetky a příslušníci (mníši i laické obyvatelstvo) byli již roztroušeni po celém východním Středomoří: ve Velké Sýrii, v Malé Asii, na Kypru, Krétě a jiných řeckých ostrovech, na Morei, na Balkáně (Sarajevo), na Krymu (Kefe), v Gruzii.

Ochranný statut byl tedy základním faktorem, který určoval postavení příslušníků sinajské církve. Každý nový sultán vydal po svém nastoupení dekret, kterým se zavazoval zachovávat privilegia a chránit práva kláštera a nadto konkrétně chránit klášter a jeho majetky před jakým-

koliv ohrožením. Toto ručení (uváděné vždy na prvním místě) se vztahovalo na útoky kočovníků, kteří čas od času přepadali klášterní majetky na sinajském poloostrově a karavany nesoucí do kláštera tzv. almužny. Zajímavé je, že jako útočníci jsou zde několikrát uvedeny kmeny židovské a turkmenské, vedle arabských ovšem. V takovýchto případech, stejně tak jako při neoprávněném zabrání jiného klášterního majetku, musely zasahovat osmanské správní orgány, o nichž se ještě zmíníme.

Dále byla klášteru poskytována záruka, že osmanské státní orgány nebudou zasahovat do vybírání církevních dávek; naopak, že v případě, kdy o to budou požádány, poskytnou výběřím pomoc. Vybírání církevních dávek i daně z hlavy (cizye - "džizje") od mnichů a laiků patřících přímo ke klášterům bylo dáno zcela do rukou církevní správy a ta pak odváděla určitou celkovou částku, čímž vlastně plnila administrativní funkci; v tom jí ovšem státní úřady napomáhaly v případě potřeby.

Obdobnou pravomoc vykonávala církev i v záležitostech dědických, tedy tam, kde v její prospěch byl odkázán majetek (a to většinou majetek nemovitý) zemřelého kněze nebo laického příslušníka. Je třeba říci, že otázka dědictví mně není zcela jasná. Ochranné listy hovoří všeobecně o právu na dědictví bez vmešování se kohokoliv. To by mohlo znamenat, že klášter měl právo převzít odkázaný majetek bez zásahu státní finanční či pozemkové správy. Domnívám se, že tu šlo spíše o nemožnost zasáhnout proti dědění. Dalako také není pochopitelné však jsou zápisy svědčící o dědění kněžského majetku. To by pak nasvědčovalo tomu, že i nemovitý majetek, kterým kněz disponoval, byl jeho majetkem soukromým a nikoliv církevním.

Majetek byl církvi odkazován většinou ve formě zbožné nadace (turecké listiny tu užívají termínu označujícího obvykle islámskou zbožnou nadaci - wakif) a jako takový nepodléhal jiné dani než cizyi.

Církevní hodnostáři byli pod státní ochranou při vybírání církevních dávek a stejně tak při vykonávání své pravomoci nad příslušníky církve. Sem patřilo právo poskytovat povolení k uzavření sňatku, k pohřbení zemřelého a pod. Své svolení udělovala církev vždy za úplatu.

Konečně pak se v ochranných listech prohlašovala svoboda konání modliteb a obřadů v libovolnou dobu, volné navštěvování svatých míst (Jeruzaléma) a volný dovoz i prodej almužen.

Jako všichni křesťané v osmanské říši byli i příslušníci sinajské církve ovšem považováni za "lid chraněný" (ahli-i zimni) a jako takoví byli nuceni platit daň z hlavy (cizye). Byla to v podstatě jediná daň, kterou byli nuceni platit navíc ve srovnání s dřívější daňovou soustavou. Jak o tom svědčí několik listin, platili ostatní daně a dávky "podle

starých zápisů v klášterních registrech". (Zde musím s lítostí konstatovat, že se mi dosud nepodařilo do žádných podobných registrů nahlédnout a ani o jejich publikaci či vědeckém využití mi není nic známo. Turecké listiny sinajského archivu udávají několik ojedinelých dísel o výši daní a různých poplatků, k tomu, aby z nich však bylo možno vyvodit závěry, je srovnání s církevními zápisů nezbytné. Proto bych velice uvítala každé upozornění na podobný pramen.)

Samostatní laičtí příslušníci sinajské církve odváděli daň z hlavy jednotlivě a také jako jednotlivci dostávali za ni kvitanci. Mniši naopak odváděli celkovou částku cizye a také na ni měli vystaveno potvrzení. Často se stávalo, že mnich či kněz, kteří cestovali jednotlivě, byli "obtěžováni neoprávněným vyžadováním cizye". Pak si stěžovali dvorské kanceláři v Istanbulu. Aby tomu předešli, žádali často předem o ochranný list, který měl podobnému obtěžování zabránit.

Obdobně tomu bylo i ve styku s celními orgány v přístavech. Sinajští dopravovali své zboží (tj. almužny) přes všechny větší přístavy v Egyptě a Velké Sýrii, jak o tom svědčí zachované listiny. Z nich také vidíme, že šlo zvláště o mýdlo, med, olej, olivy, látky a podobné předměty běžné potřeby. Mniši vždy prohlašovali, že to byly almužny, zbožné dary věfických chudým mnichům, které tedy nepodléhají žádným celním poplatkům.

Zdá se, že celníci někdy pochybovali o oprávněnosti označení "almužna", protože těmito almužnami byly naloženy celé lodě a připraveny k vyložení v klášterních obchodních skladištích (v Káhiře byla dvě takové velká skladiště - wakály). Určeny byly zřejmě k prodeji. Přesto i tyto almužny byly podle práva osvobozeny od celních poplatků - od cla dovozního (gūrūk) i transitního (bāc).

Vybíráním almužen pro sinajskou církev byli pověřováni zvláštní výběrčí. Každý rok byla tato funkce svěřena dvanácti mnichům. Ti dostali hromadný berát, na jehož základě byla vystavena potvrzení jednotlivým mnichům-vyběrčím, z nichž každý měl přesně určeno dzemí, kde měl konat svou povinnost.

Zde se dostáváme do oblasti, na níž se sinajští mniši a kněží nejčastěji střetávali s hodnostáři jiných orthodoxních církví. Laičtí příslušníci sinajské církve zaplatili dávky a dali almužny sinajským výběrčím a byli pak nuceni orthodoxními kněžími (ti se zase opírali o nařízení istanbulského patriarchy nebo místního metropolity), aby také jim odvedli povinné dávky. Někdy naopak přišel sinajský výběrčí posad, když už fecko-orthodoxní duchovní dávky vybrali. Pak došlo ke sporům,

kteřé řešil nejprve místní turecký soudce (kádi) a v poslední instanci nejvyšší muslimský soudce, hlava muslimské obce seyhülislâm. Jeho rozhodnutí bylo závazné pro všechny obyvatele říše bez rozdílu náboženské příslušnosti a nad realizací tohoto rozhodnutí bděly osmanské správní orgány.

Z doby před osamostatněním sinajské církve nemáme doklady o majetkových či jiných sporech a příslušníky řecké orthodoxní církve. Patrně se taková střeťnutí zájmů vyřizovala v rámci církevní organizace uvnitř a nežádal se zásah státní administrativy. Od konce VI.stol. však jsou podobné případy hojné; vedle neoprávněného vyžadování dávek a almužen docházelo i k zabrání kostela nebo menšího kláštera, odkud byli sinajští mniši násilně vyhnáni. Zde se pak v dokumentech setkáváme s výrazem "tasarruf" - držba, lenní držba apod., kterou je označován vztah sinajských mnišů vůči danému kostelu, klášteru, případně sadům, zahradám, polím, stavením, domům, hospodářským budovám. Z tohoto důvodu, totiž proto že jen oni byli nositeli držby, měli jen oni zákonné právo tuto držbu realizovat. Ve sporných případech opět rozhodovaly osmanské soudní orgány, které soudily podle muslimského práva (geriat). Jejich rozhodnutí bylo závazné a za jeho provedení opět ručila místní osmanské správa, její výkonná instituce.

Vedle sporů v otázkách majetkových docházelo někdy i ke sporům ideologickým, o nichž se dovídáme z tureckých listin. Sinajští mniši působící v Káhiře si několikrát stěžovali, že jim alexandrijský orthodoxní patriarcha zabráňuje v hlášení samostatného výkladu evangelia. (Mimochoodem - spor mezi alexandrijským patriarchou a arcibiskupem sinajským vědi ještě v r. 1937 k přerušení styků mezi oběma církvemi). V takovém případě se dvorská sultanská kancelář obrátila pro informaci na istanbulského patriarchu. Ten se vyslovil pro právo sinajských na vykládání evangelia a tak putoval do Egypta sultanský výnos, jímž bylo poručeno místodržícímu a nejvyššímu soudci dohlédnout na to, aby se sinajským do jejich kázání nikdo nevměšoval.

K podobným intervencím docházelo čas od času při jmenování nových metropolitů a arcibiskupů sinajských. Kromě toho máme zachovány řadu listin, jimiž jsou sinajští představení potvrzováni ve své funkci sultánem. Nemáme však těchto dokladů tolik, abychom mohli toto potvrzování považovat za pravidlo.

Státní orgány pak zasahovaly ve prospěch sinajské církve - na její vyslovenou žádost - v nejrůznějších záležitostech: vymáhání dluhů, vydání dědictví, hledání nehodného kněze, který "cnodě po nevhodných cestách" utrácel někde v Sýrii církevní dávky, místo, aby je doma na Peloponezu

předal metropolitovi.

Již z několika případů, které jsme uvedli, vyplývá, že sinajská církev tvořila skutečně samostatnou organizační buňku, jednu z těch organizačních jednotek vzájemně na sobě nezávislých, pouze spojených v jednotném centru, z nichž se skládala osmanská společnost. Církev si uchovávala vnitřní samosprávu v plném rozsahu. Podléhala sice státním nariadením, které se vztahovala na všechny občany říše, naopak však byla v určitém ohledě chráněna - církev, její členové i majetky - proti útokům s kterékoliv strany. Státní správa zasáhla ve prospěch církve proti muslimským útokům stejně jako proti vlastním finančním úředníkům nebo proti alexandrijskému patriarchovi. Naopak pak se církev zavazovala být loyální a také nutila k loyaltě i všechny své příslušníky. (Ochranné listy končí často prosbou, aby se mniši i dále modlili za "věčný stát", tj. za osmanskou říši.)

U své dnešní shrnutí jsem opírala převážně o turecké listiny uložené v archivu kláštera sv. Kateřiny, z nichž 403 jsem měla možnost zpracovávat na základě fotokopii. Z toho 43 listin jsou předklady dopisů prorokových a dalších 360 jsou sultánské výnosy (nişân a tevkî-i peşî), které byly vlastním podkladem pro dnešní stručnou zprávu.

Snažila jsem se o kratičké vystižení postavení sinajského kláštera a jeho církve v rámci státní organizace osmanské říše, nikoliv však o kvalitativní hodnocení tohoto postavení.

LE RAPPORT DU GOUVERNEMENT OTTOMAN ENVERS L'ÉGLISE ORTHODOXE SINAÏQUE
SE REFLÉTANT DANS LES DOCUMENTS TURCS

Le monastère de Sts Cathérine situé au sud de la péninsule de Sinaï est l'un des centres les plus anciens du christianisme oriental. Déjà dans le deuxième siècle de son existence, il entra dans le statut de la protection du gouvernement musulman. Au XVIe siècle, toute la province égyptienne ainsi que les autres territoires sur lesquels se trouvaient les biens du monastère, devenaient des parties de l'Empire Ottoman. Ainsi, le monastère et son Église avec toutes ses possessions, ses memores et ses croyants furent incorporés dans l'organisation de l'État ottoman ayant son centre à Constantinople.

C'est justement la période ottomane (les XVIe-XIXe s.) qui nous a laissé des centaines de documents turcs gardés dans les archives du monastère. Nous avons la possibilité d'en analyser 360 pièces. Ces documents turcs apportent plusieurs détails concernant l'histoire du monastère et outre cela, ils nous offrent aussi des données sur la situation de cette Église - petite, mais indépendante - et de ses membres dans le cadre de l'administration ottomane exercée sur tous les citoyens de l'Empire et sur les biens de ceux-là.

Voici notre résumé de ces problèmes dans les quatre cercles principaux:

- 1° - le rapport de la protection du gouvernement ottoman envers le monastère,
- 2° - les droits fiscaux, les impôts et les redevances du monastère,
- 3° - les relations de l'Église sinaïque avec les autres Églises orthodoxes,
- 4° - la situation dans laquelle se trouvait le monastère formant une unité des citoyens de l'Empire Ottoman et étant ainsi incorporé dans l'hierarchie de la société et de l'administration de l'Empire.